

пам'яті у процесі реанімації «забутих» сторінок як вітчизняної історії загалом, так й регіональної-локальної зокрема. А також через тісне й безпосереднє спілкування увиразнило шляхи налагодження міжкультурного діалогу між місцевими мешканцями та ВПО-кримськими татарами.

Вже восени 2019 р. у форматі молодіжного документального театру кримськотатарського народу було створено виставу «Кримські татари : коли ми повернемося...» (присвячену 75 роковинам депортації кримських татар), яку проведено для містян та всіх бажаючих у Вінницькому обласному молодіжному центрі «Квадрат». В основу документальної вистави лягли спогади трьох поколінь: тих, хто пережив депортацію 1944 році, хто повернувся до Криму в 1990-х і знову змушений був емігрувати після анексії півострова.

Учасниками молодіжного театру стали студенти факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та його випускники, а також студенти Донецького національного університету імені В. Стуса, які й самі є переселенцями із окупованих територій. Документальний театр – це той потужний інтерактивний інструмент, коли молоді люди не лише отримують змогу вивчати історію з усних розповідей, але безпосередньо «проживають» її на сцені. Memory studies стали орієнтиром у створенні ще одного спільного культурно-просвітницького проекту Центру досліджень повсякдення при кафедрі історії та культури України із кримськотатарською ГО «Ветан», ГО «Народний Майдан Вінниччини», ГО «Пращур», Музеєм Голодомору-геноциду та іншими спонсорами й менторами – сайту «Архів історій українців», в якому чільне місце також посіли усні історії кримських татар-переселенців [1].

Кримськотатарські студії є важливими, насамперед, серед учнівської та студентської молоді в контексті формування національної та етнічної ідентичностей і зміцненню конструктивних діалогів між різними етнічними спільнотами, які проживають в Україні, регіоні, місті. Сформовані знання та досвід безпосереднього спілкування сприяє увиразненню власної ідентичності, спільної історико-культурної спадщини та їх переосмислення на шляху побудови толерантного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів історій українців [Електронний ресурс] / Режим доступу: [/https://memory.org.ua/?fbclid=IwAR1MTYk9H9Ei29n8Jkq5DeXAOHL9d90cWW04B_AG0p_bu6FL30637ihUqA](https://memory.org.ua/?fbclid=IwAR1MTYk9H9Ei29n8Jkq5DeXAOHL9d90cWW04B_AG0p_bu6FL30637ihUqA). – Дата доступу: 07.02.2020.

Марія Куряча

ВІЗУАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «ПЕРЕСЕЛЕНЦЯ» В СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано окремі візії відображення переселенців у візуальному мистецтві як нова тема в культурному дискурсі України та світу.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, переселенці, візуальний образ, «інший», вербатім, ментальне картографування

З появою в Україні внутрішньо переміщених осіб з'явився новий вектор говоріння про «інших» загалом (ЛГБТ, етно-, релігійно-конфесійна, міграційна, національна, сексуальна, феміністична), що вписується в світовий культурний дискурс толерантності та прийняття. Переломним моментом став Євромайдан та війна, що розпочалася в 2014 році. Це вплинуло на виникнення волонтерського, громадського руху, виникнення об'єднань, яких раніше в Україні не існувало або це було не настільки активним. Однією з тем самопізнання стала ідентифікаційна, зокрема, тема переселенства.

В даній статті розглянемо лише одну форму відображення, бачення, прийняття, (само)презентації переселенців – візуальну.

Концептуальні, а водночас і дієві для сприйняття аудиторії є візуальні джерела з повсякденного життя переселенців. Культурні ініціативи пропонують сучасні форми презентації та роботи з темою війни. Вони не є масовими, популярними, відомі лише в вузьких колах зацікавлених, але попри це дають голоси тим, хто його, зазвичай, не має. Це інший спосіб говоріння про Донбас, про війну, про окуповані території, який в Україні лише починає з'являтися, але вже займає вагомий вектор в публічному просторі. Це такі проекти, як: «Одиссея Донбасс», «Восток Дом», «Донбасские студии», «Смена», «З країни в Україну», «БУР». Деякі діють на постійній основі, деякі одноразові чи локальні.

Художниця з Донецька Алевтина Кахідзе протягом кількох років писала та малювала історії про життя власної мами, яка залишилась жити на окупованій території в м. Жданівка аж до самої її смерті 16 січня 2019 року на блокпосту ДНР. Вона створила спеціальну сторінку, яку назвала на честь мами «Клубника Андреевна – Strawberry Andreevna» (назва – відсилка до особливої любові мами до власного саду).

Більшість малюнків виконані в спеціальних програмах. Малюнки, які стосуються смерті матері, виконані в звичайному блокноті, ми бачимо лише їх фото, на них багато виправлень. «Клубника Андреевна» теж зображується на плоскому білому фоні, часто зображення не мають перспективи, з кольорів переважають чорний та червоний, іноді можуть бути жовтий, рожевий чи зелений для зображення абрикос, півоній, салату, такі кольори особливо на контрасті показують, що є вагомим, цінним в житті пересічного жителя. Це зовсім не говорить лише про утилітарні потреби, зацікленість на матеріальному, а радше про «антеїзм» та «кордоцентризм» як доміанти художньо-світоглядної концепції творів та особливого селянського менталітету українців.

На перший погляд, цей блог про життя на окупованих територіях та його складнощі, але це те, що на поверхні. А є ще один бік – культура спілкування, нашого існування та співжиття з тими територіями, які для когось є територіями *non grata*, а для інших – звичайним середовищем існування. Більше того, за щоденною рутинною може забуватися, що життя це проходить в особливому місці, за особливих умов, про що йдеться в деяких повідомленнях [3].

В рамках візуальних способів репрезентації ідентичностей переселенців ментальне картографування стало основною методикою

зібрання та репрезентації проекту «Одиссея Донбасс» [7]. Його автори Дарія Цимбалюк, Юлія Філіп'єва і Віктор Засипін, останні самі є переселенцями, шукають переселенців, спілкуються з ними, записують інтерв'ю та малюють з переселенцями їхні будинки, міста. Ці матеріали вони публікують на сторінках проекту в соціальних мережах, веб-сайті, презентують в великомасштабному форматі на багаточисленних виставках в Україні та закордоном, розповсюджують на вулицях у вигляді наліпок. Проект почався в Києві і поширився багатьма містами, існує вже 3 роки. Кожен опитуваний малює свій дім чи місто таким, яким він був до війни, яким він його залишив і пам'ятає.

Свою мету автори вбачають в руйнації міфів про переселенців, Донбас і показати його з іншого боку через історії звичайних людей та побутову площину. Окрім звичних виставок карти розклеюють в містах або малюють на асфальті: «Получив карты городов, какими они предстают перед жителями, команда проекта расклеивала их в самых людных местах Киева (проект сначала существовал в Киеве, а сейчас проводится и в Одессе при участии группы неформального образования Hubs of History и благотворительного фонда Каритас Одесса УГКЦ — прим.): обыкновенный спортзал, магазин и так далее. Любой мог взять себе такую карту на память. По словам Дарьи, они рассчитывают на эффект неожиданности: человек, идя по своим обычным делам, не ожидает, что столкнется с этой проблемой, но ему приходится» [5]. Реакція на таке «вторгнення» в простір може бути різна, але її дієвість безсумнівна: «Другой интересный кейс был во время открытия «Одиссеи Донбасс» в Киеве на Контрактовой площади. Одна из прохожих, изначально негативно настроенная против переселенцев, после общения с участницей проекта радикально изменила мнение о ситуации и расплакалась» [6].

Всі зображення різнокольорові, схожі на дитячі малюнки, хоча є й дитячі. Наприклад, малюнок 12-річного Богдана з Макіївки, на ньому зображено багатоповерхівку, над нею напис «Мой дом», також стрілками вказано на два вікна і позначки: «Тут живёт Макс» і «Тут живёт Антон». З цього малюнка видно, що є насправді цінним для дитини, яка втратила друзів. Інший малюнок 41-річної Наталі з Луганська, на ньому є Драматичний театр, школа, Театральна площа, сквер, пам'ятник Т. Шевченку, вулиця, університет, обласна лікарня, друзі і дерево біля дому, між якими серце, поруч з деревом напис «Яблоня моя», про цю яблуню йдеться в інтерв'ю: «Во дворе моя яблонька. Ну как она моя? – Она наша. Ей уже просто 60 лет. Ее сажал мой дедушка. У нас под этой яблоней находится стол. Мы там завтракали летом. Там можно позавтракать всей семьей до того момента пока все не ушли на работу или в школу. Поэтому у меня такая ассоциация с домом. Что ещё хорошо, она всегда нас закрывала от солнышка эта яблонька. Хоть утром, хоть вечером. Под ней всегда была тень. Когда вокруг жара в +30° ты можешь посидеть спокойно в тенёчке. Когда у меня родился ребенок я своим бизнесом почти не занималась. Мы с ним сидели во дворе все время под этой яблоней» [7].

Окрім безпосередньо візуальних серед зображувальних джерел є й інші форми культурних взаємодій, які покликані змінити первинну думку про переселенців через емпатію. Гра «Переселенська блуканина» виконана в

вигляді карти-поля з станціями, через які проходять учасники, стаючи таким чином «переселенцем». На станціях виникають різні ситуації: «Ваше місто окуповане», «Вас запросили до місця для компактного проживання переселенців», «Ощадбанк заблокував ваш рахунок» і т. д. Розробники гри створювали ситуації найбільш схожі на ситуації, які трапляються з переселенцями на основі інтерв'ю. Проект було розроблено за підтримки уряду Великої Британії і фонду «Stabilization Support Services» за програмою «Радник з питань ВПО». «Можливо, в ігровій формі буде трохи простіше говорити про достатньо серйозні речі, виклики, з якими стикаються наші співгромадяни. За офіційною статистикою, в Україні 1,7 мільйонів переселенців. Усі – громадяни України, але з доступом до їхніх прав дуже складно. Ми зробили цю гру, аби кожен міг відчути себе переселенцем. На щастя, не у всіх є досвід переселення, і ми нікому його не бажаємо. Але з другого боку, без розуміння немає емпатії та боротьби за рівні права для всіх громадян», – координаторка проекту Ольга Іванова [4]. Мета гри – розказати про проблеми переселенців.

Ще однією важливою частиною культурних ініціатив візуального сприйняття є документальний театр, а також відеопродукція про переселенців, яка виконує одразу декілька функцій: власне, просвітницьку, комунікативну, дослідницьку, емпіричну, виховну, моральну. Найчастіше ініціативи такого роду використовують жанр трагедії для поширення інформації. Цей жанр є найважчим для сприйняття аудиторії, він можливий для використання лише в невеликих за обсягами аудиторіях, перш за все, через специфіку методів впливу на глядача. В основі сюжетів цих постановок лежить проблема чи декілька проблем, які за допомогою емпатії глядача вводять його в катарсис, який є головною метою трагедії, як виражальних засобів та способу подачі.

Техніка збору і відтворення інформації на сцені називається вербатім (лат. дослівно) або документальний театр. Документальний театр дозволяє за допомогою простих, зрозумілих виражальних засобів у короткий час донести до глядача необхідну інформацію. Техніка передбачає дослівне повторення мови опитаного. П'єсу-вербатім важче створити за драматургію [1]. Сам процес зборі інформації і дає в майбутньому тему, персонажів, сюжет і структуру самого виступу. Вербатім завжди на грані. І методика збору і показу покликана поставити проблемне питання, зазвичай основною виступає соціальна проблема.

Часто самі переселенці стають авторами, учасниками чи ідейними натхненниками тієї чи іншої вистави. Наприклад, вистава «Пісок. Повернення» базована на свідченнях 30-ти переселенців в Запоріжжі, Луцьку та Маріуполі та містить в собі елементи танцю та співів фольклорного колективу «Дивина» [9]. Учасники «Дивини» самі є переселенцями, колектив існував в Донецьку близько 20-ти років і деякі його учасники переїхали до Києва, згодом до них приєдналися нові учасники, з тих територій, вони виконують пісні, записані на Сході України.

Одеська вистава «Квиток в один кінець», проходить в новітній формі «вистава-форум», тобто актори постійно взаємодіють з залом і залежно від цього змінюється вся вистава. Це спільний проект організацій «Театр для

діалогу» та «Крим SOS». Тут акторами теж виступають самі переселенці, виносячи на поверхню багато проблем їхнього побутового життя: різнобіжності в родині, ставлення населення до них, проблема житла [2].

Театр-переселенець, який говорить про переселенців – Луганський обласний український академічний музично-драматичний театр, що переселився в Сєвєродонецьк. Більшість їхнього репертуару складають вистави на складні соціокультурні питання, наприклад, це вистава «Зі сходу на захід. Театр єднає серця». Вистава «Байки Сєвера» розповідає про життя 4-ох переселенців з Донбасу так Криму. І це єдина вистава про переселенців, яка позиціонує себе, як вистава-кабаре, бо «життя там межує на межі з фарсом», а глядачі знаходяться на сцені з учасниками [8].

Головною метою таких проектів є показати актуальні соціальні проблеми та разом з аудиторією знайти нові шляхи їх вирішення. І можливо мистецтво є ексцентричним, вириває глядача з зони комфорту, та хіба не є це потрібним важелем, а головне дієвим? Після однієї з вистав глядачі змінюють свою думку або ж просто починають розуміти корінь проблеми глибше, як ідеться в джерелі: «По завершенні перформансу люди у залі зізналися, що такий діалог мовою мистецтва дозволив їм з іншого боку подивитися на проблеми з внутрішнім переселенням в Україні. А організатори, побачивши результативність такого інтерактивного формату, пообіцяли нові проекти на не менш актуальні соціальні проблеми» [2].

На нашу думку, поява в суспільно-культурному дискурсі візуально розмитого образу переселенця не лише є психологічною дією переосмислення травми, а й актуалізує інші важливі (де)марковані групи в суспільстві, які залишаються в тіні та попри зрозумілу позицію прийняття - частиною населення маргіналізовані. Засоби демонстрації образу переселенця якісно репрезентують сучасну Україну на світових мистецьких майданчиках і виопуклюють питання цієї травми в громадсько-політичному секторі, що особливо резонує на фоні загальних міграційних процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жмуд Н. В. Вербатім як вид документального театру в контексті історико-етнографічних студій [Електронний ресурс] / Наталя Вікторівна Жмуд. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://library.vn.ua/Konf2018/autors.html>.

2. Гіцевич Л. Переселенці зіграли у виставі самих себе [Електронний ресурс] / Людмила Гіцевич // Радіо Свобода. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27060842.html>.

3. Кахідзе А. Клубника Андреевна - Strawberry Andreevna [Електронний ресурс] / А.Кахідзе – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/truealevtina>.

4. Соколовська А. «Переселенська блуканина»: гра без переможців [Електронний ресурс] / А.Соколовська. – 2017. – Режим доступу: <https://www.mediaport.ua/pereselenska-blukanina-gra-bez-peremozhciv?fbclid=IwAR2LAj7yi0sMUx7W0SdgGn9Q6pllRQlruCiT1vvPnHwkBLVzBerLqGLfeUE>.

5. Верните мне дом: как культурные инициативы рассказывают о переселенцах и Донбассе [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://forshmag.me/2017/09/15/vernite-mne-dom-kak-kulturnye-initsiativy-rasskazyvayut-o-pereselentsah-i-donbasse/>.

6. Как культура работает с опытом вынужденного переселения [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.culturepartnership.eu/article/odyssey-donbass>.

7. Одиссея Донбасс [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/odyssey.donbass/>.

8. Трагедія на межі с фарсом — незвична вистава про переселенців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/tragediya-na-mezhi-s-farsom-nezvychna-vystava-pro-pereselenciv>.

9. У столичному центрі імені Леся Курбаса відбудеться прем'єра перформансу "Пісок. Повернення" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.1tv.com.ua/news/101703>.